

Stadsdorpen, eenzaamheid en spullen

Een reflectie op de mogelijke rol van stadsdorpen bij het vroegtijdig signaleren van eenzaamheid tegen de achtergrond van de ervaring in Rotterdam met de spullen van het project “Even Buurten”

eenzaamheid gaat over het *subjectief* ervaren verschil tussen de gewenste en de feitelijk aanwezige relaties (Machielse, 2015)

1. De effectiviteit van instrumenten voor het terugdringen van eenzaamheid

Het onderzoek¹ van A. Machielse naar de implementatie-effectiviteit van het bestrijden van eenzaamheid maakt duidelijk dat maatwerk en integraal handelen noodzakelijk zijn. In veel gevallen is een langdurige (meer dan een half jaar) intensieve persoonlijke begeleiding noodzakelijk. Als je inzoomt op de analyse van Machielse, blijkt dat zij vooral de meest problematische vormen van eenzaamheid heeft onderzocht. In een serie artikelen in NRC² in de week van 21 augustus wordt de complexiteit van eenzaamheid onderstreept, maar ook gewezen op de verantwoordelijkheid van ouderen zelf om tijdig te voorzien dat hun sociale netwerk zal afbrokkelen. De daar aangehaalde deskundigen menen dat alle aandacht moet uitgaan naar de jongere oudere (cohort 45 – 70 jaar). Die moet worden overgehaald om hun sociale netwerk duurzaam te maken.

Die twee invalshoeken dekken het hele spectrum. Machielse beschrijft de methodiek bij problematische vormen van eenzaamheid en de deskundigen in NRC de aanpak in situaties waar de eenzaamheid nog nauwelijks ervaren wordt. Interessant is dat in dezelfde serie artikelen van NRC van augustus 2016 Jannetje Koelewijn een beeld schetst van groepen ouderen die zich helemaal niet eenzaam voelen. Deze groepen ouderen wonen allemaal in kleine dorpen. Uit de beschrijving blijkt de sociale cohesie in die dorpen een doorslaggevende factor is bij het verduurzamen van het sociale netwerk.

In grote steden is die sociale cohesie veelal beperkt. Stadsdorpen stellen zich in het algemeen tot doel om de sociale cohesie binnen buurten van de stad te versterken en zouden in principe een rol kunnen spelen bij het verduurzamen van het sociale netwerk van ouderen. Daarbij moet echter niet uit het oog verloren worden dat stadsdorpen zich niet willen manifesteren als ouderensociëteiten en dat sociale cohesie in de stad een andere vorm aanneemt dan in een dorp. Veel stadsbewoners hebben voor een stedelijke omgeving gekozen omdat ze hun eigen handelingsruimte koesteren zonder bemoeienis van burens.

Dit neemt niet weg dat het terugdringen van eenzaamheid van belang is. De GGD Gezondheidsmonitor 2012³ rapporteert dat 11% van de bewoners zich ernstig eenzaam voelen. Het initiatief van Maarten Poorter (PvdA raadslid gemeenteraad Amsterdam) voor een ‘eenzaamheids-offensief’ kreeg daarom ook in juli 2016 politiek ruime steun. Helaas werd het later werd afgeserveerd⁴, vermoedelijk vanwege een

¹ https://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Onderzoeksrapport-NO20-Ouderen-in-sociaal-isolement%20%5BMOV-6802485-1.0%5D.pdf

² <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/08/21/ouderen-moeten-zelf-eezaamheid-voorkomen-3926736-a1517281>

³ <http://www.ggd.amsterdam.nl/beleid-onderzoek/gezondheidsmonitors/amsterdamse/>

⁴ <https://amsterdam.pvda.nl/2016/07/20/geen-geld-amsterdams-offensief-eezaamheid/>

“onvoldoende onderbouwing”. Het succesvolle (in 2015 door ZonMW bekroonde) project “Even Buurten” trof min of meer hetzelfde lot. Het project werd in zijn oorspronkelijke vorm⁵ beëindigd. De voormalige spellen worden nu bij andere projecten ingezet om sociaal werkers de coachen bij het voeren van gesprekken met ouderen. Voor de voormalige medewerkers is het echter duidelijk dat daarmee niet aan de voorwaarden voldaan is om bewoners uit hun sociaal isolement te halen.

Uit de gesprekken die met medewerkers van het project “Even Buurten” zijn gevoerd wordt duidelijk dat in het project geen zorgvuldige analyse is gemaakt van de implementatie-effectiviteit. De casuïstiek is prachtig, maar welke besparingen worden bereikt is onduidelijk. Het SCP heeft in zijn publicatie uit 2013 “Met zorg ouder worden”⁶ een beeld geschetst van de relatie tussen eenzaamheid en (latere) zorgconsumptie. Een duurzaam sociaal netwerk reduceert de levenslange zorgconsumptie tot een fractie van het gemiddelde van hetzelfde leeftijdscohort. Het probleem is alleen dat (1) de bate (minder zorgconsumptie) vooral neerslaat bij de zorgverzekeraars en (2) die bate pas op langere termijn (trajecten van 5 tot 10 jaar) in beeld komt. Overigens heeft de wetgever in het wetgevingstraject voor de decentralisatie zich dat wel gerealiseerd en bepaald dat de zorgverzekeraars 3% van het naar hen overgehevelde AWBZ budget in overleg met de gemeente moeten besteden aan vroegsignalering en preventie (ruwweg € 3 per bewoner).

Tegen de achtergrond van de complexe verdeling van opbrengsten is het ook begrijpelijk dat Machielse in haar onderzoek de implementatie-effectiviteit afmeet aan de hand van “ervaren baat”⁷. Centraal daarbij staat de vraag of de cliënten er in hun eigen ogen beter van worden, of de hulpverlening volgens hen een bijdrage levert aan de oplossing van hun problemen, of de hulpverlening voor hen gunstige resultaten heeft opgeleverd, of ze daarmee tevreden zijn, of het werk van de professional voor de cliënt oplevert wat ervan verwacht mag worden. Dit betekent ook dat incidentele interventies, zoals meldpunten of thuisbezoeken in een breder kader moeten passen om door de cliënt te kunnen worden gewaardeerd.

2. Het kader voor een samenhangende aanpak

Om die samenhang te kunnen beschrijven en de rollen van de verschillende partijen worden eerst de verschillende interventietypologieën van Machielse geschetst. Daarna verkennen we aan de hand van het procesmodel uit het onderzoek van de GGD naar vroegsignalering van eenzaamheid en depressie bij ouderen in Amsterdam⁸ hoe de samenhang verzekerd kan worden.

Machielse⁹ hanteert een combinatie van twee dimensies (persistentie en motivatie) en een strategische factor (copingstrategie). Deze leiden tot een typologie met acht profielen, die elk getypeerd worden door termen die een specifieke strategie aangeven voor het omgaan met de kwetsbare situatie:

5

<http://www.rotterdam.nl/Clusters/Maatschappelijke%20ontwikkeling/Document%202013/Activering%20en%20W elzijn/Even%20Buurten/Toolbox%20Even%20Buurten%20def.pdf>

⁶ https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2013/Met_zorg_ouder_worden

⁷ Zie document van noot 1, pagina 38.

⁸ http://www.ggd.amsterdam.nl/publish/pages/473214/vroegsignalering_eezaamheid_en_depressie.pdf

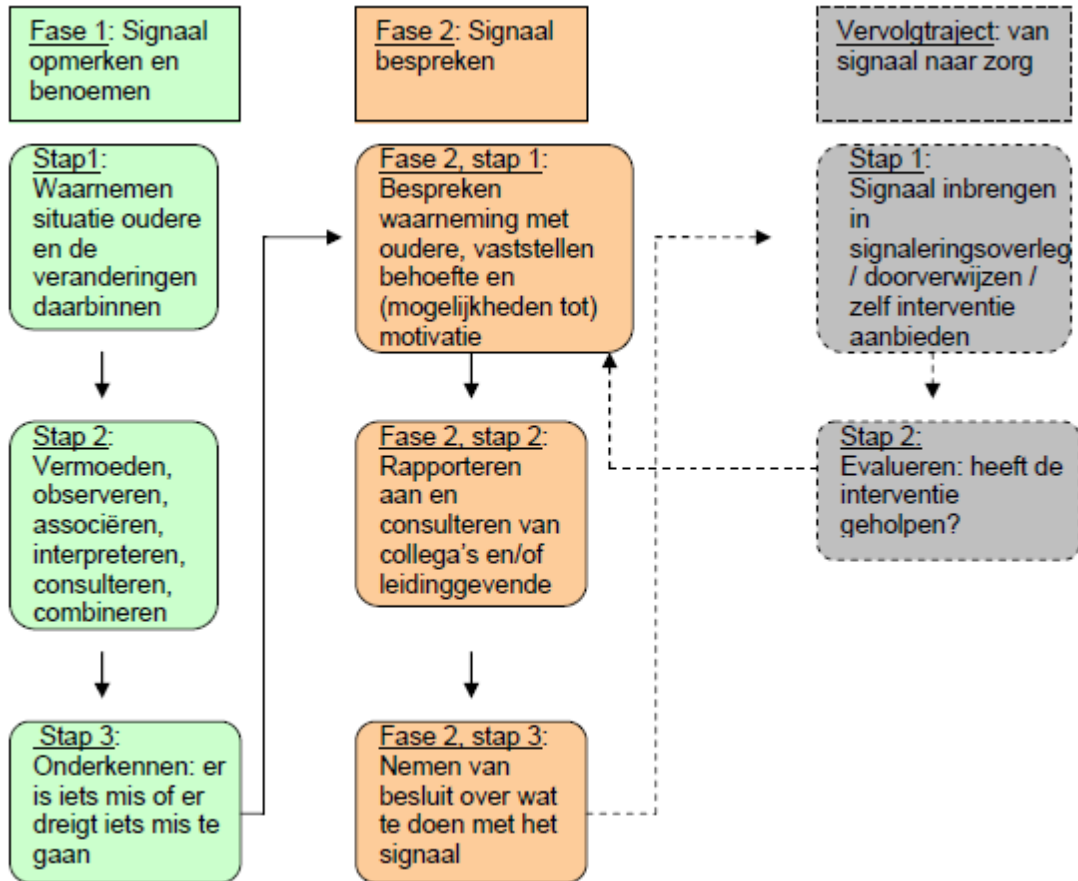
⁹ Zie document van noot 1, pagina 35

actieven voelen zich prettig als ze een actief sociaal leven hebben;
geborgenen zoeken een beschermend netwerk waarin ze zich veilig voelen;
achterblijvers verlangen naar de emotionele steun van een hechte relatie;
afhankelijken zoeken geborgenheid in een afhankelijkheidsrelatie;
compenseerders vullen het gebrek aan persoonlijke contacten in door functionele activiteiten;
buitenstaanders functioneren het liefst buiten de reguliere samenleving;
hoopvollen hebben veel behoefte aan contacten en blijven hopen dat hun situatie ten goede zal keren;
overlevers hebben de moed opgegeven en zijn uitsluitend bezig met overleven.

duur (persistentie) van de situatie		motivatie (handelingsoriëntatie)	
		gericht op sociale participatie	niet duidelijk gericht op sociale participatie
situationele problematiek	actieve copingstrategie	actieven	geborgenen
	passieve copingstrategie	achterblijvers	afhankelijken
structurele problematiek	actieve copingstrategie	compenseerders	buitenstaanders
	passieve copingstrategie	hoopvollen	overlevers

Het onderzoek van Machielse richtte zich vooral op de structurele problematiek. De situationele problematiek (personen die door aanwijsbare, recente omstandigheden in een sociaal isolement dreigen te komen) leent zich niet voor langdurige observatie, omdat in veel gevallen de interventies van kortdurende aard zijn. Voor de verklaring van de typologie moet nog toegevoegd worden dat de copingstrategie van een cliënt iets zegt over iemands sociale competenties en over de mogelijkheden om de negatieve situatie ten goede te keren. Dat is dus wezenlijk anders dan de handelingsoriëntatie die gevoed wordt door de mate (actief of passief) van behoefte aan sociale participatie.

Deze acht 'archetypen' van eenzaamheid zetten we dan af tegen het procesmodel van de GGD:

Het procesmodel van de GGD geeft een samenhangend kader, zowel voor de vroegsignalering als voor het vervolgtraject. De vroegsignalering wordt door de onderzoekers van de GGD gedefinieerd als *'Het waarnemen door een beroepskracht, vrijwilliger of mantelzorger van veranderingen, problemen of wensen bij de cliënt, waarbij degene die het signaal opvangt moet overwegen om wel of niet zelf tot actie over te gaan of anderen tot actie aan te zetten, zodat de cliënt de zorg- of hulpverlening ontvangt die hij wenst of nodig heeft.'*

3. Hoe kan de samenhang in het kader geborgd worden?

De vraag is echter hoe de benodigde samenhang in de praktijk geborgd kan worden. De wijkzorg kan dat niet omdat die geen daadwerkelijke teams kent die gezamenlijk verantwoordelijkheid voor een samenhangend proces kunnen nemen. Zelfs de allianties die de gemeente in de komende jaren vorm wil geven zijn niet berekend op zo'n taak omdat het werkkerrein van de allianties te groot is om op casusniveau een samenhangend proces vorm te geven. Daar komt bij dat de werkdruk van de beroepskrachten binnen de gecontracteerde maatschappelijke dienstverleners en thuiszorgorganisaties hoog is. Als gevolg daarvan komen de tijdrovende hulpverleningstrajecten die voor het terugdringen van eenzaamheid noodzakelijk zijn, in het gedrang. Dit laatste is één van de belangrijkste leeropbrengsten van het project "Even Buurten".

Daarom zal een aparte voorziening noodzakelijk zijn, die vrijgesteld voor het borgen van de samenhang en duidelijk zichtbaar is in de buurt.

Het ligt voor de hand om daarvoor terug te grijpen op de welzijnscoaches die in het kader van “Welzijn op recept” cliënten ondersteunen om weer ‘onder de mensen te komen’. De aanpak van “Welzijn op recept” lijkt echter in de beschrijving die medewerkers van Combiwel ervan geven¹⁰ vooral gericht op het motiveren van cliënten tot sociale participatie, zonder een voorafgaande verkenning van zijn problemen. Ook andere maatschappelijke dienstverleners focussen op deelname aan activiteiten, zoals bijvoorbeeld Centram dat op zijn website meldt dat “In Amsterdam Centrum kunnen bewoners, die een extra steuntje in de rug nodig hebben om aan activiteiten deel te nemen, vanaf nu terecht bij Welzijn op Recept”. Misschien verloopt dit in de praktijk anders dan in de beschrijving, maar het profiel van persoon die de samenhang moet borgen ligt wel een treetje hoger.

Het profiel van de spil in het project “Even Buurten” ziet er beter uit: De taken van een spil kunnen onderverdeeld worden in wijkgerichte taken, taken die individu gebonden zijn en evaluatie en borging binnen een beschermde werkomgeving:

Wijkgerichte taken: de wijk in kaart brengen, contact leggen met sleutelfiguren en hen ondersteunen, contact leggen met (semi)professionals die in de wijk actief zijn, herkennen, aanjagen, verstevigen en ondersteunen van informele wijknetwerken, signaleren van kansen en bedreigingen in de wijk, wijkactiviteiten initiëren en anderen stimuleren om dit te doen.

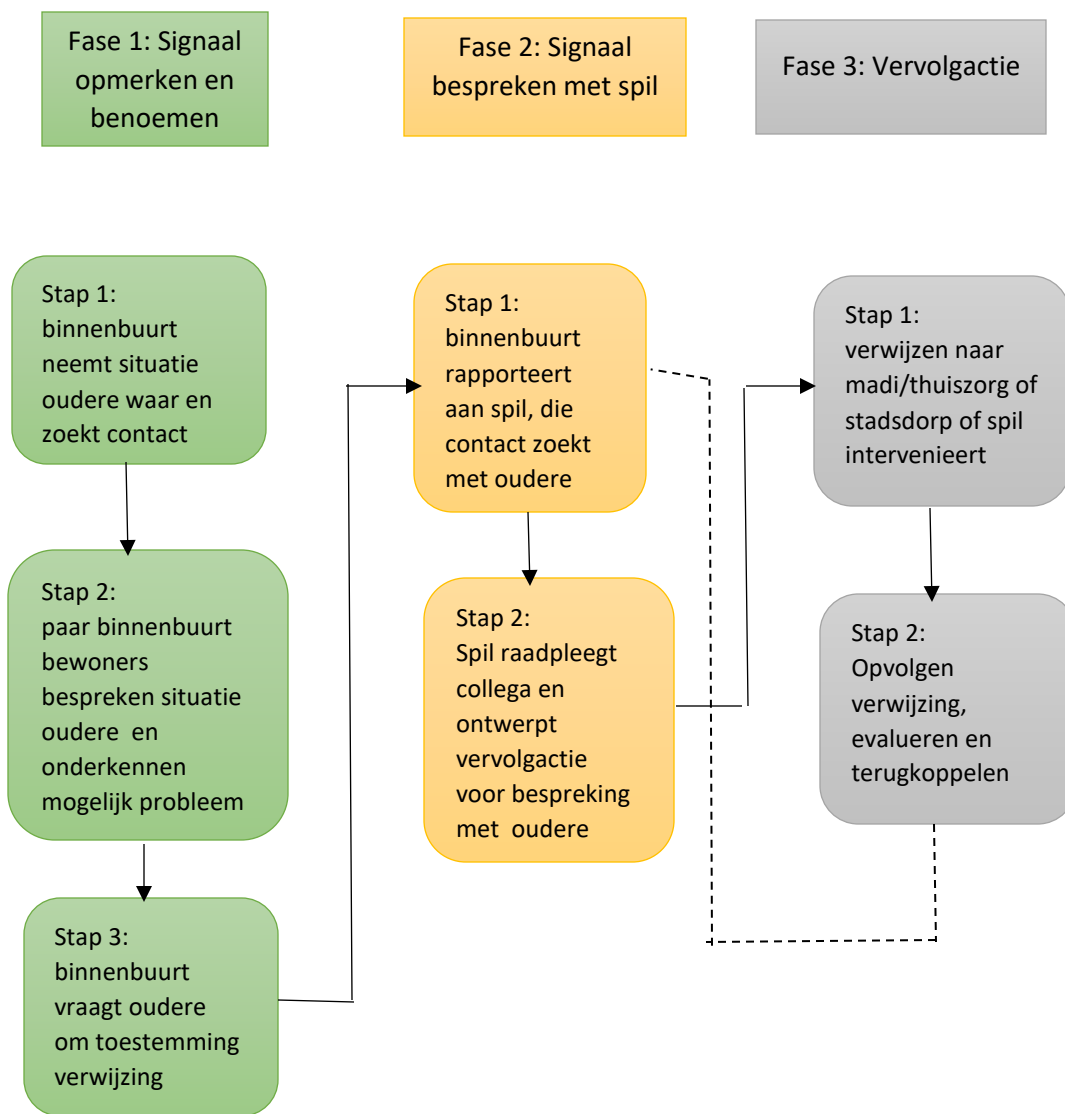
Individu gebonden taken: ouderen met hulpvraag opsporen (signaleren), manifest maken van ‘latente zorgbehoefte’ (kan ook preventie zijn), beantwoorden van de ‘actieve (zorg)vraag’, waar het kan met een informele oplossing (zorg en ondersteuning door activeren van netwerk rondom de oudere), waar het moet met een professionele oplossing.

Evalueren en borgen: zowel op het niveau van het individu als van de wijk, zicht houden op de duurzaamheid van de informele oplossing.

Voor dit complex van taken bleek in de oorspronkelijke opzet een goed begrensde taakomvang van 0,6 fte voor een populatie van 8000 bewoners. Met begrensde taakomvang wordt bedoeld dat de spil een beschermde werkomgeving heeft. Hij heeft geen andere taken dan drie die hierboven zijn genoemd en is dus uitsluitend voor de rol van spil aangesteld. Meestal werken de spillen met zijn tweeën in een wijk van 16.000 inwoners, maar dat is slechts detail.

Het is echter wel van belang op te merken dat in gebieden waar stadsdorpen of andere buurtinitiatieven van actieve buurtbewoners bestaan de omvang van de wijkgebonden taken kleiner kan zijn. In dat geval moet de spil een relatie opbouwen met het stadsdorp of buurtinitiatief over de bijdrage die zij kunnen leveren aan de vroegsignalering en in sommige gevallen het vervolgtraject. In de setting van een stadsdorp met een actieve binnenbuurt zou het procesmodel er dan als volgt kunnen uitzien:

¹⁰ http://www.ggd.amsterdam.nl/publish/pages/713518/welzijn_op_recept.pdf

Natuurlijk zijn er vele variaties denkbaar, maar het belangrijkste is dat de spil zijn naam waar maakt: zorgen dat er aansluiting is tussen alle betrokken partijen met het oog op het belang van de betrokken oudere. Het is daarvoor van belang dat de spil gehuisvest is in zijn werkgebied. Hij of zij moet zichtbaar aanwezig zijn. De koppeling met een stadsdorp of buurtinitiatief maakt dit eenvoudiger, maar niet per se noodzakelijk. Stadsdorpen en andere buurtinitiatieven kunnen een deel van het proces al invullen. Dat zal naar onze schatting een besparing kunnen opleveren.

Een paar voorbeelden ter illustratie, waarbij de kwalificaties zoals ‘actief’ of ‘achterblijver’ refereren aan de typologie van Machielse:

- Meneer Smit, een actieve buurtbewoner, laat een buurvrouw weten dat hij zich een beetje verveelt en eigenlijk wel ‘iets’ wil doen. De buurvrouw vraagt hem of hij wel eens gedacht heeft

aan het stadsdorp met zijn activiteiten. Na een wat onduidelijke reactie vraagt zij hem of hij goed vindt dat zij het stadsdorp benadert. Na actie van de buurvrouw komt een vrijwilliger van het stadsdorp samen met de buurvrouw langs en wordt de vervolgactie in gang gezet. De spil wordt met instemming van de betrokkene achteraf geïnformeerd.

- De burens van mevrouw De Vries maken zich een beetje zorgen om haar, omdat ze niet meer buitenshuis komt. Ze bellen wel aan, maar ze doet niet open. Voor zover zij weten krijgt ze ook nauwelijks bezoek, maar de gordijnen gaan overdag wel open (een achterblijver in de typologie van Machielse). De burens informeren de spil. Hij slaagt erin om met mevrouw De Vries in contact te komen. Het blijkt dat zij enige tijd geleden een vriendin verloren is waaraan zij zeer gehecht was en nu moeite heeft om 'weer onder de mensen te komen', alhoewel ze eigenlijk wel beseft dat ze 'iets' moet doen. Na een paar gesprekken met de spil ontstaat er een beeld van haar wensen. Er wordt – met hulp van het stadsdorp – een vervolgtraject in gang gezet, waarbij eerst een buurtgenoot met haar korte wandelingen maakt. Daarna volgen andere activiteiten, afhankelijk van haar wensen. De spil komt zo nu en dan nog eens langs om de voortgang te kunnen volgen en rapporteert aan een vertrouwenspersoon in het stadsdorp.
- Mevrouw De Bruin is een actieve participant in het stadsdorp. Zij meldt zich voor allerlei activiteiten, maar vaak blijkt dat ze te veel hooi op de vork neemt. Zij is snel afgeleid, onrustig en het lijkt of ze niet lekker in haar vel zit. De stadsdorpsgenoten weten er geen goed raad mee. Gelukkig kent mevrouw De Bruin de spil, die op grond van eigen waarneming en zorgwekkende signalen vanuit het stadsdorp tot de conclusie komt dat een gesprek wenselijk is. Hij gaat het gesprek aan en constateert dat mevrouw De Bruin schuldhulpverlening nodig heeft. Hij legt in overleg met mevrouw De Bruin contact met de welzijnsorganisatie, die een vervolgtraject maakt dat de spil op afstand blijft volgen.

Om misverstanden te vermijden is het van belang op te merken dat de stadsdorpen geen werkgeversrol wensen. De spil moet naar hun oordeel buiten de staande organisaties, zoals stadsdorpen, maatschappelijke dienstverleners of andere formele of niet-formele dienstverleners in het kader van de wijkzorg worden geplaatst. Dat is van belang om hun onafhankelijke, makelende rol te kunnen borgen en te voorkomen dat zij onder de druk van taakverschuivingen binnen organisaties dingen gaan doen die buiten het hierboven beschreven takenpakket liggen.